

Život zaměstnance šlechtického velkostatku v první československé republice ve světle služebních norem. Případ moravského velkostatku Collaltů

Jan Koumar

DOI: 10.21104/CL.2025.1.05

*Life of an Employee of an Aristocratic Estate in the First Czechoslovak Republic in the Light of Professional Norms.
The case of the Collalto Estates in Moravia*

Abstract

This article describes the life, duties and benefits of an employee of an aristocratic estate in Czechoslovakia during the First Republic (1918–1938). This description is based on the professional norms issued by the owner of the estate in 1923 and their differences from older norms that were issued in 1897. In the first part, the Collalto Estates are described together with their system or organisation. This is followed by a discussion of the benefits of the employees of the estate, which includes wages, natural benefits and the security offered and consumed. The next part is devoted to describing the duties, working hours, and vacations of employees and the disciplinary sanctions they faced in the case where they violated the conditions of their expected duties and confidence. In the conclusion, there is a comparison between a Collalto employee's salary and the average salary in Czechoslovakia in the 1920s.

Key words

aristocratic estate, aristocracy in the 20th century, Czechoslovakia, service pragmatics, Collalto

Contact

Mgr. Jan Koumar, Ph.D.
e-mail: jan.koumar@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-8523-9234

Jak citovat / How to cite

Koumar, Jan. Život zaměstnance šlechtického velkostatku v první československé republice ve světle služebních norem. Případ moravského velkostatku Collaltů. *Český lid* 112: 101–117. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.1.05>

Šlechtický velkostatek byl v mladém Československu – byť v omezené formě – nedílnou součástí venkova. Šlo zpravidla o statky s rozlohou nad 1 000 ha, jejichž vlastníci představovali pouze 0,005 % všech vlastníků zemědělské půdy, avšak této zemědělské půdy jim patřilo 30 % (Beranová – Kubáčák 2010: 257–258). Rozsáhlé šlechtické fideikomisy i alody¹ zajišťovaly společenskou a hospodářskou významnost rodu, i když se šlechta po roce 1848 proměnila z pánů s rozsáhlými právy v oblasti soudnictví a správy v pouhé velkostatkáře s výsadou užívat šlechtické tituly (Županič 2006: 227). O tuto výsadu je však mladé Československo hned po svém vzniku připravilo,² v roce 1924 byl navíc zrušen institut fideikomisu³ a rozloha velkostatků začala být omezována pozemkovou reformou, jejímž cílem bylo oslabení velkého pozemkového vlastnictví a posílení drobných zemědělců.⁴ I přes tyto změny si šlechta zachovávala svůj životní styl, v mnohém i svůj kosmopolitismus, šlechtictví pro ni totiž neznamenalo úředně zapsaný titul, ale mnohem více práva, povinnosti i hodnoty a symboly, které se nedaly zrušit opatřením shora (Jelínková Homolová 2017: 68). Obdobně přes omezení počtu míst související s pozemkovou reformou zůstávala šlechta pro pracující na jejich velkostatkách velmi dobrým zaměstnavatelem. Zaměstnanci těchto velkostatků byli krom sezónních dělníků a nádeníků lidé pracující v lesní správě, hospodářští a důchodní úředníci, dozorcí, ale i klíčníci jednotlivých šlechtických sídel.

Zaměstnanci šlechtického velkostatku před vznikem Československa představovali stejně jako sama šlechta poměrně uzavřenou skupinu propojenou příbuzenskými vazbami. Ne zcela zřetelná byla hranice mezi úředníky a ostatními zaměstnanci, i když obě skupiny byly vždy oddělené (Macková 2000), platilo však, že jejich zaměstnání bylo prestižní, lepším zaměstnavatelem mohl být pouze stát. Od zaměstnanců se vyžadovala naprostá lojalita, neúplatnost a spolehlivost, odměněná platem, který kromě peněžní částky sestával z naturálií (deputátního bytu, přidělu potravin a otopu). V Československu se musely podmínky tohoto prestižního zaměstnání

1 Fideikomis či instituce svěřenectví právně zabezpečovala nedělitelnost, neprodejnost a nezczizitelnost rodového majetku, který se tak udržoval pohromadě a nedělil se mezi jednotlivé členy rodu. Držitel, stanovený nástupnickým řádem, nebyl majitelem, ale pouze doživotním správcem požívajícím výnosy z majetku. Alodní majetek byl oproti tomu svobodný, děditelný, mohl být odprodán i odkázán libovolně.

2 Užívání šlechtických titulů a predikátů (Hochgeboren, Durchlaucht atd.) bylo v Československu zrušeno zákonem č. 61/1918 Sb., z 10. prosince 1918.

3 Došlo k tomu zákonem č. 179/1924 Sb., vydaným 3. července 1924.

4 Probíhala mezi lety 1919–1935, z celkové rozlohy 4 068 370 ha bylo vlastníkům ponecháno 1 831 920 ha, noví nabyvatelé získali 1 800 782 ha, část půdy zůstala nerozdělena. K reformě detailněji např. (Horák 2010: 67–95).

do jisté míry přizpůsobit nové právní úpravě, to se však vzhledem k nadstandardnímu odměňování i faktu, že zaměstnanci tvořili skupinu milostí přijetí spjatou s osobou majitele velkostatků, dělo jen postupně. Jelikož až do roku 1965, kdy byl přijat zákoník práce č. 65/1965 Sb., neexistovala jednotná pravidla pro vznik, změnu či zánik pracovních poměrů, tyto se do velké míry řídily zvyklostmi občanského zákoníku⁵ (Dvořák – Malý 2011: 230) či služebními normami, které vydával majitel daného šlechtického velkostatku. Takové normy stanovovaly nejen vznik a zánik pracovního poměru, ale i odměny za službu (plat a deputáty), do značné míry však také omezovaly soukromý život zaměstnanců.

Téma zaměstnanců šlechtického velkostatku v době první československé republiky dosud nepoutalo příliš vědecké pozornosti. Na příkladu althanského velkostatku Králíky v době před zánikem monarchie se mu velmi zajímavě věnovala Marie Macková (Macková 2000), stejné době se v tématu modernizace statku knížete Lobkowicze věnoval Milan Hlavačka (Hlavačka 2008). Počátek 20. století na statcích Harrachů zaujal Konstantinose Raptise (Raptis 2009), správě nasavrckého panství Auerspergů až do vypuknutí druhé světové války se ve své diplomové práci věnovala Hana Sedláčková (Sedláčková 2013). Tento text se tudíž chce soustředit na zaměstnance na moravských statcích rodu Collalto e San Salvatore v Československu ve 20. letech 20. století. Není jen studií úřednictva – skupiny, která ve státních službách podle bonmotu Hermanna Bahra rostla již za Rakouska třikrát rychleji než počet obyvatelstva (Bahr 1912: 80). Optikou služebních norem – stanovujících jak požitky, tak povinnosti – pohlíží na všechny zaměstnance šlechtického velkostatku. Tyto normy byly pro aktivní úředníky a zřízence vydány v době provádění pozemkové reformy na podzim roku 1923, aby vyhověly situaci nové republiky a nahradily starší služební pragmatiku z roku 1897 a služební instrukce z dubna 1902. Jak tyto starší instrukce a pragmatika, tak nové normy z roku 1923 jsou dnes uloženy v Moravském zemském archivu v Brně v kartonu 133 fondu F 19 s názvem Ústřední správa Collaltovských statků. Cílem tohoto textu je tedy popsat život zaměstnance na collaltovském velkostatku ve 20. letech 20. století tak, jak jej tyto normy stanovovaly a jak jej dokládají ostatní archivní materiály (např. žádosti o zaměstnání, dochované plány deputátních bytů) uložené v tomto fondu a dále ve fondu G 169 Rodinný archiv Collaltů.

5 Zákoník občanský č. 946/1811 ř. z. ve znění třetí novely z roku 1916, jmenovitě pak o služební smlouvě pojednávala ustanovení paragrafů 1151–1174. Část pracovních předpisů se opírala o zákony pro dělníky na režijních stavbách železnic (č. 156/1902 Sb.) či zákony upravující domácí práci (č. 29/1920 Sb.).

Collaltovský velkostatek ve 20. letech 20. století

Majetky rodu Collaltů se rozkládaly na Moravě ve třech prostorově oddělených celcích. Rod, který pocházel z Benátska a mohl se chlubit doklady o své existenci sahající až do 9. století (Elbel – Schmidt 2019: 20), přišel na Moravu v osobě hraběte Rambalda XIII. (1579–1630), který od Ferdinanda II. v roce 1623 zakoupil panství Brtnice, konfiskát po Zdeňku Brtnickém z Valdštejna. K němu Rambaldo přikoupil na severu ležící panství Německý Rudolec (dnes jen Rudolec) a Černá – konfiskát po Rafaelu Chroustenském – a přikoupil u Brtnice ležící Příseku, původně majetek Jana Vlka Křineckého z Ronova (Hoffmann 1925: 8–9). Poslední vůlí z těchto statků vytvořil majorátní fideikomis. Thomas Vinciguerra (1710–1768) tento moravský fideikomis rozdělený do dvou celků (Brtnice a Černá s Německým Rudolcem) v roce 1768 rozšířil připojením celku třetího, který sestával z panství Uherčice a Písečné se Slavětínem ležícími u rakouských hranic. K brtnickému panství pak od Heřmanských z Herdenherzu přikoupil též statek Okříšky a Pokojovice, ty však k fideikomisu nebyly připojeny, geograficky sice k brtnickému panství přiléhaly, spravovány však byly odděleně jako alod, který umožňoval financovat i jiné členy rodiny, než byli držitelé majorátního fideikomisu.⁶

Velkostatek situovaný v těchto třech celcích měl na počátku pozemkové reformy v roce 1920 rozlohu 10 756,2 ha, byl tak desátý největší na Moravě. Do roku 1928 však byla celková rozloha omezena na 7 459 ha zmíněnou pozemkovou reformou. Ta sestávala ze tří zákonů: zákon záborový z 29. 11. 1918 vyhlášoval za zabraný pozemkový majetek nad 150 ha zemědělské půdy nebo nad 250 ha veškeré půdy, zákon přidělový z ledna 1920 stanovil přiděly zabrané půdy drobným zemědělcům a zákon náhradový z 8. 4. 1920 stanovoval náhradu za vyvlastněnou půdu průměrnou cenou z let 1913–1915 při volném prodeji nad 100 ha (Slezák 1994).⁷ Tato omezená náhrada byla navíc u statků s rozlohou nad 1 000 ha snižována vzestupnou částkou, absurdním faktem navíc bylo, že zatímco hodnota půdy byla vypočtena z cen v letech 1913–15, daň z půdy byla počítána z cen majetku v roce 1919.⁸

6 Majorátní fideikomis držel vždy nejstarší syn posledního zákonného majitele, mladší bratři stejně jako vdovy a neprovdané dcery mohl tento držitel zaopatřit apanáží, avšak nebyl k tomu nijak nucen. Alody, které si většina šlechtických rodů držela vedle fideikomisů, sloužila právě k zaopatření těchto členů rodu, kteří neměli šanci stát se majorátními pány.

7 Ferdinand Peroutka k tomu trefně poznamenal, že parlament se sice rozhodl nekonzfiskovat, ale zároveň půdu tiše znehodnotil (Peroutka 1991: 560).

8 Jednoznačně diskriminativní byl zákon o přidělování zbytkových statků, který explicitně jmenoval občany, kteří při přidělování budou upřednostněni (příslušníci československé branné moci a legionáři či pozůstalí po padlých vojácích) (Jelínková Homolová 2017: 105).

Ze statků Černá a Německý Rudolec reforma vytvořila zbytkové statky, ze severně položeného celku mezi Měřínem a Bohdalovem tak rodu zbyly pouze roztroušené lesní celky. Ústřední statek Brtnice, v němž též ležela kancelář Centrální správy, byl omezen o 1 036 ha, prostorově oddělené nevyvlastněné zbytky lesů následně Collaltové odprodali městu Jihlava. V roce 1924 zemřel dosavadní majitel panství kníže Emanuel,⁹ který byl hlavou rodu a držitelem fideikomisu po celých 62 let. Jelikož zemřel bez dědiců a ve stejném roce byly v Československu zrušeny fideikomisy, majetek na základě fideikomisní substituce zdědil jeho prasynovec Manfred.¹⁰ Ten se s pokračující reformou musel vyrovnat v největší míře. Výrazně omezen byl statek Uherčice a Písečné ležící u hranice s Rakouskem: z Písečného byl vytvořen zbytkový statek¹¹ a z rozlohy zemědělské půdy zůstala Collaltům pouhá desetina, Uherčice se pak z původní rozlohy 1 606 ha scvrkly na 522 ha (MZA, F 19, karta 395: 171). V Uherčicích byl však zámek, kde od roku 1925 rod sídlil nejčastěji, zámky v Kněžicích a v Brtnici obývaly od poloviny 20. let Manfredovy děti,¹² ekonomicky pasivní statek a zámek tak byl financován především ze zisků z brtnických lesů.

Co se hospodářství velkostatku týče, nejvýznamnější bylo vzhledem k poloze v chladných oblastech Vysočiny lesní hospodářství, významný však byl též chov dobytka (krávy, ovce). Od poloviny 19. století byly ve velké míře zakládány rybníky a sádky, především na jihu pak prosperovalo polní hospodářství a čtyři dvory, které pole obhospodařovaly. Z průmyslových

9 Emanuel Collalto (1854–1924) byl čtvrtým knížetem po povýšení do knížecího stavu v roce 1822. Jak již bylo zmíněno, šlechtické tituly byly v Československu zákonem zrušeny. Kondolence k úmrtí Emanuela Collalta v roce 1924 však velmi názorně ukazují, že se tento zákon do reality promítl jen mizivě (MZA, F 19, karta 394, inv. č. 229), ani jedna titul kníže nevynechává. Stejně tak titulem Emanuela oslovovali zaměstnanci kanceláře v korespondenci či duchovní, kteří s ním byli v písemném styku, ale i korespondující firmy, svazy a jednoty, které k tomu neměly většího důvodu. Titulatura mizí jen z korespondence se státní správou.

10 Manfred VII. Collalto (1870–1940) byl mladší syn mladšího syna rodu, který původně neměl zdědit nic z rodových majetků. V roce 1913 však zemřel jeho starší bratr Rambald XVI. (1868–1913) a Manfred začal spravovat italské statky rodu, v roce 1924 pak po bezdětném knížeti Emanuelovi zdědil moravské statky.

11 Zbytkový statek vznikl v průběhu pozemkové reformy tam, kde nebylo z hospodářských důvodů vhodné dělení půdy na drobné přiděly jednotlivým rolníkům. Obvykle šlo o dvory, k nimž mělo po parcelaci patřit tolik půdy, budov a inventáře pro výrobu, aby nebyly hospodářsky znehodnoceny. Na Moravě bylo v průběhu reformy vytvořeno 316 zbytkových statků (Pavel 1928: 48).

12 K rodinné situaci Collaltů, knížeti Manfredovi i k historii rodu blíže viz (Koumar 2019).

podniků patřily k velkostatku dvě cihelny, jedna vápenka, čtyři lihovary a jeden pivovar. Vzhledem k rozdílné nadmořské výšce (639 m. n. m. v Německém Rudolci a pouhých 433 m. n. m. v Písečném) byly nejčastěji pěstovanou plodinou brambory, Vysočina se stala centrem bramborářství (Novák 2006), jen na jihu měly význam obilniny, především žito a oves. Co se složení lesů týče, místo původních buků a jedlí byly vysazovány zejména smrky, a to vzdor kalamitám mnišky v letech 1887–1895 a znovu 1915–1924 (MZA, G 169, inv. č. 236: 7–9).

Organizace zaměstnanců velkostatku

Služební normy, či ve starší – rakouské – verzi služební pragmatika (*Dienstpragmatik*), stanovovaly práva i povinnosti zaměstnance poměrně přehledně. Již ve verzi z roku 1897 sdělovaly, že podle nich každý zaměstnanec „zcela jasně pozná své postavení v mé službě a své nároky“ (MZA, F 19, karton 133, Dienstpragmatik: 1). Stejně jako na statcích knížete Lobkowicze, i na collaltovských statcích sice platilo, že výnos knížete byl nejvyšším ustanovením (Hlavačka 2007), takový výnos však jen zřídka zasahoval do zaměstnaneckých nároků. Práva i povinnosti zaměstnanců collaltovského velkostatku stanovovaly služební normy přehledněji, než byly tyto práva a povinnosti stanoveny pro státní úředníky, ti se komplexní právní regulace svého zaměstnaneckého poměru dočkali teprve v lednu 1914 (Vyskočil 2009: 249).¹³ Verzi z roku 1923 si podle úvodního slova norem vyžádala pozemková reforma, aktualizovat však zjevně bylo třeba i jiné požadavky, například nutnost prorakouského postoje zaměstnance, schopnost hovořit německy, katolické vyznání a další. Kontinuitu v pravidlech služebních norem vydaných v roce 1923 v Československu lze však vysledovat v často doslovně přeložených formulacích z němčiny, větší část nových norem je tak ze starší pragmatiky převzata beze změn či s drobnými formulačními změnami danými spíše překladem. To může být též dáno faktem, že aktualizace služebních norem byla pravděpodobně sepsána ve spěchu, datem jejich vydání je 23. září 1923, kdy v té době již nemocný majitel panství Emanuel Collalto jednal se svým budoucím nástupcem, prasynovcem Manfredem o budoucím převzetí majetků, o rok později pak ve Vídni zemřel. V normách tudíž bylo možné nalézt četné překlepy

¹³ Služební pragmatika rakouského úřednictva byla stanovena zákonem č. 15 z 25. ledna 1914 a byla precizním právním dílem, „z jehož podstaty těžší zaměstnanecké zákonodárství středoevropského prostoru dodnes“ (Vyskočil 2009: 251). Tato pragmatika zůstala v platnosti i po vzniku Československa, platové normy státních úředníků pak upravil zákon č. 103 z roku 1926.

a dochovaná verze obsahuje škrty červenou tužkou s ručně vepsanými opravami.¹⁴

Služebními byly normy nazvány také proto, že se týkaly služební smlouvy, tedy práce za odměnu, která se lišila od smlouvy o dílo, tedy závazku za úplatu zhotovit dané dílo (Hůrka a kol. 2023: 41). Zaměstnanci velkostatku mohli pracovat jednak v centrálním ředitelství, které bylo nejvyšším správným úřadem statků se sídlem v brtnickém zámku, zde sídlil centrální ředitel, jeho tajemník a jedna pomocná síla, k ruce mu byl hospodářský inspektor, který byl zároveň hospodářským ředitelem v Uherčicích, a lesmistr, který byl také vedoucím lesního úřadu v Brtnici. Sídlil zde též důchodní úřad sestávající ze dvou úředníků a jedné pomocné síly. Co se jednotlivých hospodářských celků týkalo, zaměstnání bylo možno získat na hospodářských ředitelstvích v Uherčicích, v Brtnici, v Karlíně u Opatova, v Písečném a v Okříškách. Každý ředitel těchto celků měl k ruce hospodářského adjunkta, který byl pro Okříšky, Karlín, Písečné a Uherčice, kde byly lihovary, zároveň odpovědný za správu těchto závodů.

Dále měl statek dva lesní úřady: v Brtnici (8 lesních revírů) a v Černé (4 lesní revíry). Vedoucí úřadu byl lesmistr, pro každý revír byl stanoven nadlesní, lesní a revírník, kterému k ruce byli adjunkti, účetní a hajní. Dvory v Uherčicích, Okříškách, Písečném v Brtnici, Přisece a v Karlíně měly svého hospodářského správce (pojezdného), asistenta a pokladníka. Jim byli podřízeni šafáři, polní hlídači a ovčáci. V obou cihelnách byl stanoven jednak správce, provoz však vedl cihlářský mistr, který měl k ruce strojníka a topiče. Zámky v Brtnici, Uherčicích a v Kněžicích měly zámecké zahrady, v nichž byly skleníky, bylo tedy třeba zahradníků, kteří o ně pečovali. Každý zámek měl pak svého klíčníka (kastelána), klíčník v Kněžicích měl zároveň na starost dvůr, který k zámku přiléhal (MZA, F 19, karton 133: 44–62).

Zaměstnanci byli rozděleni do čtyř tříd úředníků a čtyř tříd zřízenců. Do nejnižší úřednické třídy patřili: asistenti, adjunkti, subalterní úředníci lesních polnohospodářských zařízení, správci cihelen a zahradníci s odbornou praxí pod šest let. Druhá třída zahrnovala pojezdné, účetní, správce zahrad s odborným vzděláním, ředitele a správce lihovarů se služební dobou přes šest let. Třetí třídu tvořili správci polnohospodářských a lesních či též administrativních objektů, hospodářští správci, důchodní, tajemníci,

14 Např. na str. 38 se mluví o provedení pojezdných prací, slovo „pojezdných“ je přeškrtnuto a přepsáno na „potřebných“. U pokynů pro dvoreckého je uvedeno, že má sjednávat plán práce každoročně, zde je oprava na každodenně (str. 44). Hned titulní list norem skrývá (tentokrát neoznačenou) chybu, druhý oddíl je označen jako: „Smluvná úprava platných poměrů“ namísto „Smluvní“, slovo platných je navíc červeně podtrženo, neboť zde mělo být „platových“ (MZA, F 19, karton 133).

nadlesní a lesní kontroloři, u nich již délka praxe nebyla podstatná, neboť se na jejich práci vyžadovala odbornost. Poslední, nejvyšší třídu pak tvořili ředitelé, inspektoři, lesmistři, všichni do této třídy museli být povýšeni případ od případu zaměstnavatelem. Zřízení, zastávající nižší funkce, byli rozdělení do čtyř tříd. V první, nejnižší byli polní hlídači, lesní, hajní a hospodářští dozorcí. Do druhé patřili nadmlatci, pasáčci na collaltovských statcích chovaných ovcí, lesní rybní a lovčí, hajní, šafáři malých objektů a průmysloví řemeslníci. Třetí třída zahrnovala šafáře větších objektů, nevyučené zahradníky, lesní, rybní a lovčí první třídy, starší řemeslníky všech hospodářských zařízení a klíčníky menších objektů. Poslední, nejvyšší třída pak zahrnovala hospodáře, porybné, nadhajné, vedoucí řemeslníky a vyučené zahradníky (MZA, F 19, karton 133: 2–3). Krom těchto zaměstnanců byli sezónně přijímáni nádeníci a dělnice (obvykle šlo totiž o ženy) v cihelnách a palírnách, na ně se však vztahovaly pouze kolektivní smlouvy, které jejich práci i plat upravovaly, nešlo totiž o dělníky zaměstnané trvale.

Zaměstnanec velkostatku a jeho požitky

Stát se jedním z výše zmíněných zaměstnanců collaltovských statků vyžadovalo jisté předpoklady. Na rozdíl od starší pragmatiky, která vyžadovala rakouské občanství (MZA, F 19, karton 133, Dienstpragmatik: 4), v novém státě musel člověk pro přijetí do zaměstnání (nazývaného služebním svazem) mít československé státní občanství, muselo mu být 18–35 let, musel k dané pracovní pozici mít způsobilost, doporučením musel prokázat bezvadný život a znalost obou zemských jazyků (čímž se v oblasti jihlavského jazykového ostrova myslela čeština i němčina). V životopise, který na rozdíl od současnosti neměl být strukturovaný, měly být zahrnuty informace o případném příbuzenství s jinými zaměstnanci v collaltovských službách, jejich doporučení a příbuznost byly totiž nejlepším vysvědčením. Doložit též bylo nutno domovní list, křestní list, lékařské vysvědčení, vysvědčení domovské obce a všechna studijní vysvědčení či potvrzení o zkouškách. Uchazeč o zaměstnání musel též popsat své rodinné poměry, zda je svobodný, ženatý, vdovec a kolik má případně dětí, uvést musel i údaje o vojenské povinnosti.

Taková data byla významná především proto, že každý zaměstnanec (ať už spadal do jedné z výše zmíněných kategorií úředníků či zřízců) měl kromě platu právo na deputátní požitky, pro něž hrála jeho rodinná situace roli. V případě úmrtí zaměstnance totiž po dobu čtvrt roku zůstával jeho manželce a případným dětem k používání plný deputát, museli však vyklidit polovinu služebního bytu pro nástupce ve funkci zemřelého. Nezřídka se však stávalo, že vdova po tomto zemřelém zaměstnanci zůstávala na collaltovských statcích z dobré vůle majitele i po určené době, často na doživotí.

Zaopatření dostávaly často i děti po zemřelém, těm však byl vyplácen důchod v poměrně malé výši a jen do doby jejich plnoletosti, kdy se o sebe musely postarat samy. V květnu 1924 tak jen na statku Okříšky figurovaly v seznamu staropenzistů tři vdovy, i když jejich příjmy byly poměrně nízké¹⁵: první vdova po krmiči ve věku 73 let pobírala měsíční penzi 280 Kč, druhá vdova po koňákovi ve věku 46 let pobírala důchod 128 Kč a její dvě dcery do své plnoletosti pak 25,60 Kč každá. Třetí vdova po topiči ve věku 47 let pobírala důchod 400 Kč a její dcera až do roku 1928 důchod 31,50 Kč (MZA, F 19, karta 395: 208). Penze vyplácené vdovám úředníků z vyšších tříd však byly mnohem vyšší, vdova po lesním paní Marie Petrasch tak v roce 1924 pobírala měsíční důchod 3 200 Kč v hotovosti, vzdát se však musela deputátních požitků, paní Maria Billina, vdova po hospodářském inspektorovi pak pobírala dokonce důchod 6 000 Kč, opět bez deputátu. V jiných případech pak vdovy po ponocných užívaly pouze deputát, avšak bez penze v hotovosti, deputátní požitky však byly ve výši 285 Kč (MZA, F 19, karta 395: 206).

Jak vlastně vypadal plat a deputátní požitky? Odvíjely se podle skupiny, do níž daný zaměstnanec spadal:

Skupina	Plat	Deputát
ÚŘEDNÍCI		
Skupina I.	3 000 Kč + 3 tříleté přídavky 400 Kč	Svobodní poloviční Ženatí plný
Skupina II.	7 000 Kč + 5 tříletých přídaveků 500 Kč	S vlastní domácností plný Bez domácnosti poloviční
Skupina III.	10 000 Kč + 3 čtyřleté přídavky 800 Kč	S vlastní domácností plný Bez domácnosti poloviční
Skupina IV.	14 000 Kč + 2 pětileté přídavky 1 000 Kč	S vlastní domácností plný Bez domácnosti poloviční
ZŘÍZENCI		
Skupina I.	1 500 Kč + 2 dvouleté přídavky 100 Kč	Svobodní poloviční Ženatí plný
Skupina II.	2 000 Kč + 3 tříleté přídavky 150 Kč	Svobodní poloviční Ženatí plný
Skupina III.	2 600 Kč + 3 tříleté přídavky 200 Kč	Svobodní poloviční Ženatí plný
Skupina IV.	3 200 Kč + 3 tříleté přídavky po 200 Kč	Svobodní poloviční Ženatí plný

¹⁵ Pro srovnání, v roce 1923 stál kilogram nových brambor 2 Kč, kilo hovězího masa 4–8 Kč, kilogram kapusty 1 Kč 40 haléřů a jedno vejce 0,80 Kč (SOKA Jihlava, Obec Brtnice, inv. č. 19, Pamětní kniha: 141).

Plný deputát zaměstnance sestával přitom z šesti položek. Bez ohledu na typ zaměstnání znamenal: 1) Bezplatný byt se zahrádkou a místností pro zaměstnancovo hospodářství nebo příspěvek 150 Kč na bydlení. 2) Otop k vytápění maximálně dvou místností, který dovezl na své náklady zaměstnavatel a elektrické osvětlení nebo jeho náhradu ve výši 150 Kč pro ženatého a 80 Kč pro svobodného zaměstnance. 3) Nutné množství naturálií, což znamenalo obilí, brambory, mléko a vejce, případně pak dle pozice přidělení pozemku k hospodaření. Naturálie se nižšímu služebnictvu vydávaly čtvrtletně, vyššímu měsíčně. 4) Zřízcenci dostávali ročně oděvné 400 Kč. 5) Pracovníci v lesní správě a myslivci pak náhradu za střílné za užitkovou i škodnou zvěř. 6) Příspěvek na výchovu dětí byl poskytován těm, jejichž roční deputát nepřesáhl 14 000 Kč a byl ve výši 500 Kč u úředníků a 300 Kč u zřízcenců. Dítě nesmělo být starší 18 let v případě středoškolského vzdělání nebo starší 22 let při vzdělání vysokoškolském (MZA, F 19, karton 133: 24–25).

Vzhledem k tomu, že zaměstnanci v deputátních domcích chovali zvířectvo, bylo jednak zakázáno s ním obchodovat, jeho stav byl však v roce 1921, kdy překračoval možnosti deputátních výměrů obilí, omezen. Deputátník tak směl mít jedno prase, 10 kusů slepic, zřízcenci bydlící ve dvoře pak dvě prasata a 10 slepic. Prodávat se směly vejce, nikoliv však samotná zvířata. Zakázáno bylo chovat husy, kačeny a krůty se směly chovat jen v případě, že nezpůsobí škody na polích. Maso se nesmělo prodávat vůbec, maso z nutných neočekávaných porážek pak prodáno být smělo, musela však být uvědomena kancelář správy statků (MZA, F 19, karton 133: 22–27).

Deputátní domky patřily k povinné výbavě nově vznikajících výrobních závodů na collaltovských statcích. Ve 20. letech 20. století asi nejvýznamnější stavbou byla cihelna v Okříškách, ležící na tamním ložisku cihlářské hlíny. Vznikla přestavbou původní polní cihelny v roce 1922 a ve 30. letech v ní byly poprvé v Československu vyráběny duté dvojcihly pod značkou Jestav, vynález místního cihlářského mistra Josefa Prášila (Koumar 2022). Západně od budovy cihelny s kruhovou pecí byly vystavěny deputátní domky (pět popisných čísel), k nimž patřila budova lázně, kůlny na dříví a přístřešky pro chov drůbeže a prasat. Pro kolonii sloužily též dva záchody (MZA, F 16, karton 1031, inv. č. 666) a dřevěná pumpa.

O podobě deputátního bytu si lze udělat představu ze záznamu o bytu porybného v Chroustově Václava Čady z roku 1940. Byt tehdy sestával z kuchyně o velikosti 16,8 m², pokoje o velikosti 29,5 m² a předsíně o velikosti 8,5 m². K bytu patřila spíž a sklep, přiléhaly k němu pak sýpky na krmivo pro ryby a chlév, v němž byla povolena hospodářská zvířata. Samostatně pak stál dřevěný záchod. K domku přiléhala tyčovým plotem oplocená

zeleninová zahrádka o rozloze 27 m² a sad o rozloze 25 m² (SOkA Jihlava, JNV konfiskáty, inv. č. 20). Obdobně vypadal i byt hajného Antonína Štěpánka ve 40. letech 20. století u loveckého zámku Aleje. Byt byl v samostatně stojící hájovně, sestával ze síně, kuchyně o rozloze 7,3 m², pokoje 21,6 m², spíže a komory. Dále k němu patřila zahrada o výměře 367 m², na níž bylo osm ovocných stromů. Samostatně stála kolna a stáj, mimo dům byl malý sklep, na dvorku pak byla dřevěná pumpa a dřevěný záchod (MZA, F 19, karton 409: 73).

Deputátní byty vyššího úřednictva kanceláře správy statků byly umístěny v brtnickém zámku a vedle něj ležícím Karolínině dvoře, deputátní byty se nalézaly též v budově zrušeného paulánského kláštera v Brtnici, v prostorách bývalé textilní továrny, která zde fungovala v době kontinentální blokády počátkem 19. století. Úředníci se snažili kopírovat životních styl svých pánů, jejich byty tedy byly poblíž zámku a byly poměrně prostorné. Byt centrálního ředitele kanceláře a jeho inspektorů se nacházel v brtnickém zámku vedle místností kanceláře.

Trvalá výslužba, dnešními slovy starobní důchod, se zakládala na původně rakouském zákonu o penzijním pojištění z 16. prosince 1906 v jeho československé aktualizaci z 5. února 1920, vstup do ní nastával buď po dovršení věku 65 let, anebo po nepřetržitém roce dočasného odpočinku. K tomu docházelo v případě nadbytečnosti, což byla situace, která za pozemkové reformy nebyla vzácná vzhledem ke ztrátě polností i lesních celků. Zaměstnanci byli pojištěni u I. a II. penzijní pojišťovny v Brně. Zaměstnanec na dočasném odpočinku měl nárok na důchod ve výši 30 % za 5 prvních služebních let a za každý další rok pak další 2 %. Z povinnosti platit si penzijní pojištění byli ovšem vyloučeni lidé vykonávající podřízené práce, tedy čeledíni, děvečky či nádeníci, pokud takoví lidé zůstávali v collaltovských službách dlouhodobě, služební normy jim nestanovovaly přesnou výši důchodu, ta se měla odvíjet případ od případu a závisela na vůli majitele statků.

Správa knížecích statků potažmo pak samotný majitel velkostatku navíc pečovali nejen o své zaměstnance, často byli nápomocni finančně i v případě živelních pohrom, které se collaltovského majetku netýkaly. Když například v květnu 1925 zasáhla Brtnici po průtrži mračen silná povodeň a téhož roku v červenci navíc ještě 11 domů poničil požár (Janák 1988: 255), Manfred Collalto, který v té době teprve vyřizoval dědictví po svém zemřelém prastrýci, byl nápomocen obci finančně. Přestože obec Brtnice již nebyla knížecím panstvím, hospodařila na svém a collaltovské statky byly ohroženy pozemkovou reformou, která nakonec třetinu vyvlastnila, Collaltové se stále cítili povinováni centru svých statků finančně přispět.

Zaměstnanec velkostatku a jeho povinnosti

Práce na šlechtickém velkostatku v prostředí málo úrodné a chladné Vysočiny byla žádanou. Dochovaly se žádosti o zaměstnání, z nichž převážná většina směřuje do oblasti lesnictví, které na statcích rodu bylo vzhledem ke studenému podnebí nejvýznamnější.¹⁶ Ještě v nejisté situaci října 1945, kdy byly statky konfiskovány, obdržela Centrální správa žádost o zaměstnání Františka Nebeského, bývalého revírního správce na panství Valdštejnů v Třebíči, který vzhledem ke dvěma dosud nezaopatřeným synům po válce usiloval o přijetí na velkostatek (MZA, F 19, karton 408: 258). Získat služební pozici na šlechtickém velkostatku navíc znamenalo mít zaplacené stěhovací výlohy spojené s přesunem do deputátního bytu.

Přijetí proto nebylo bezproblémové. Na systematizovaná místa sice byli zaměstnanci přijímáni na dobu neurčitou (na neurčitý čas), nicméně předcházela nejméně tříletá zkušební doba. Po jejímž uplynutí mohl zaměstnanec teprve žádat o definitivní jmenování do své pozice. Dobré zaměstnání přinášelo ale pochopitelně povinnosti. Zaměstnanci neměli předepsány pracovní hodiny, „tyto mají v každé době, pokud jim to fyzické síly dovolí“ (MZA, F 19, karton 133: 7), očekávala se tedy pracovní doba podle nutnosti. V tom ovšem normy odporovaly československému zákonu č. 91/1918 Sb., o pracovní době, která byla pro všechny zaměstnance stanovena jako osmihodinová, i když bylo možné týdenních 48 hodin rozdělit nerovnoměrně (Schelle 2004: 207). Úřední hodiny byly pevněji stanoveny v kanceláři, nicméně i zde mohly být v případě potřeby libovolně prodlouženy. Volným dnem byla neděle, ovšem pouze u profesí, které nevyžadovaly nepřetržitý dohled nad svěřeným majetkem. Deputátní byt byl místem, kam se zaměstnanec nastěhovat musel, pokud mu byl přidělen. Právě tam jej bylo možné hledat v případě nutnosti i mimo dobu, kdy běžně pracoval.

Práce nad rámec jeho pozice byla považována za samozřejmost, práce navíc musela sice odpovídat jeho schopnostem a postavení, avšak neměl za ni nárok na žádnou zvláštní odměnu či příplatek. Nepřípustná byla účast v jakýchkoliv spolcích, povinností bylo dodržet úřední postup a uctivost ve styku s nadřízenými. Dovolenu stanovil v Československu v roce 1921 zákon č. 262 pouze pro dělníky v dolování (Schelle 2004: 208), pro ostatní zaměstnance byla stanovena teprve v roce 1925 na šest až osm dnů v závislosti na délce trvání pracovního poměru (Hůrka 2023: 42). Ve služebních normách z roku 1923 se nicméně postupovalo podobným způsobem, jakým se v minulosti stavěly k dovolené služební pragmatiky rakouského

16 K organizaci lesnictví a lovů na collaltovských statcích v době první československé republiky viz (Koumar 2021). Dochované žádosti viz MZA, F 19, karton 392, karton 1205 a další.

úřednictva (Vyskočil 2009: 141–142). Dobu dovolené stanovovalo podle pracovní pozice centrální ředitelství, pokud zaměstnanec potřeboval své působiště opustit, musel si na 1–3 dny vyžádat dovolenou od svého nadřízeného, v případě delší dovolené bylo nutno s udáním důvodu žádat v kanceláři Centrální správy statků. Na dovolenou měli ovšem nárok pouze zaměstnanci po tříleté zkušební době. V případě nedovoleného opuštění působiště na 1–8 dní následovala ztráta deputátu a disciplinární postih, v případě více než 8 dnů okamžitá ztráta zaměstnání.

Vyžádat si dovolení majitele velkostatku bylo nutno i v případě sňatku, měnila se tím totiž rodinná situace zaměstnance a jeho deputáty, manželství znamenalo též případnou nutnost (nikoliv povinnost) zaopatřit jeho vdovu. Sňatek tedy musel být svobodnému zaměstnanci povolen stejně jako v dobách před rokem 1848, kdy šlechta měla patrimonální práva nad poddanými. Sňatek bez povolení se i v situaci Československa považoval za automatickou rezignaci na službu (MZA, F 19, karton 133: 9).

V oblasti povinností také služební normy vydané v roce 1923 vykazují nejvíce rozdíly od starší verze z roku 1897. V té měl zaměstnanec povinnost v přiděleném bydlení ubytovat a poskytovat stravu případným inspektorům, knížecím hostům či samotnému knížeti, nutností pro službu v úřednické pozici byla absolvovaná minimálně střední škola.¹⁷ Od zaměstnance starší služební pragmatika také očekávala prorakouský postoj a dodržování náboženských zvyklostí. Tato opatření z norem aktualizovaných v roce 1923 všechna zmizela. Pracovní doba byla ve starší pragmatice nicméně stanovena obdobně neurčitě (*jeder Zeit*), avšak s dodatkem, že své pracovní povinnosti musí zaměstnanec vykonávat ve dne i v noci (MZA, F 19, karton 133, Dienstpragmatik: 10–11), tento dodatek se do nové verze z roku 1923 již nedostal.

Vstup do služby na collaltovských statcích se odehrával jednak jmenovací listinou, jednak však slavnostně proneseným slibem. Ten se před rokem 1923 skládal v přítomnosti dvou svědků (MZA, F 19, karton 133, Dienstpragmatik: 6), po roce 1923 pak již jen před zástupcem, jímž byl přímý nadřízený daného zaměstnance. Slib zahrnoval jednak obeznámenost s instrukcemi služebních norem a pokynů pro danou pozici, dále však zaměstnanec sliboval následujícími slovy: „že budu svému vznešenému zaměstnavateli nezlomně věrný a oddaný, že budu povinnosti své služby

17 V nových služebních normách se požaduje „doklad o vědomostech a způsobilosti pro žádané služební místo“ (MZA, F 19, karton 133: 4), středoškolské vzdělání není specifikováno, i když se pro úředníky nadále vyžadovalo, viz žádosti o zaměstnání (MZA, G 169, karton 459). Vzdělání úřednictva se ve 20. století zlepšovalo i v souvislosti s rozvojem specializovaných škol (viz Macková 2000).

plniti vždy dle svých nejlepších sil, nejlepšího vědomí a svědomí, že v kruhu své působnosti budu hájiti vždy jen zájmů svého zaměstnavatele“ (MZA, F 19, karta 133: 20).

V případě porušení toho slibu byly předem stanoveny disciplinární tresty, seřazené do šesti stupňů od nejméně závažného po nejzávažnější. Nejnižším trestem byla důtka s hrozbou přísnějšího potrestání, v případě opakování přečinu po ní následoval trest přeložení na jiné místo, které mohlo být bez zaplacení stěhovacích výloh. Těžším trestem bylo odnětí nároku na vyšší platovou třídu, který zaměstnanci vznikal po odpracovaných letech, nebo v horším případě též snížení příjmu, oboje bylo možné uložit maximálně na dobu tří let. Trest přeložení na dočasný odpočinek mohl být dočasný či trvalý, vždy znamenal výrazné snížení příjmu. Dvěma nejtěžšími disciplinárními tresty byly trestná výpověď, což znamenalo výpověď s výpovědní lhůtou, vůbec nejtěžším trestem bylo okamžité propuštění ze služby. Zvláště tyto dva disciplinární tresty musely být mimořádně dobře odůvodněny. Přicházely za krádež či úmyslné poškození majetku, přijímání darů, tedy vlastně úplatků, ale též v případě, že se zaměstnanec bezdůvodně trvale zadlužil, opakovaně se opil ve službě, provinil se nečestným jednáním, byl odsouzen trestním soudem, byl dán pod kuratelu nebo po osm dní nebyl bez dovolení v práci.

Jelikož především úředníci byly ve styku s listinami, očekávala se od nich mlčenlivost ohledně úředních záležitostí a naprostá poslušnost ve službě. Ústřední kancelář správy statků byla v nařízeném písemném styku s knížetem, který se do roku 1924 zdržoval především ve Vídni a v Uherčicích. Korespondenčně zasílaná měsíční hlášení však znamenala mnohem menší kontrolu majitele velkostatku nad úřednictvem. Po roce 1925, kdy majetky převzal Manfred Collalto, dochází jednak k mnohem častějšímu osobnímu styku majitele velkostatku s úředníky, ale také k většímu dohledu. Od roku 1928 se na zámku v Brtnici usadil Manfredův starší syn Octavian,¹⁸ který si zde se svou manželkou Marií, rozenou Windischgrätz zařídil byt, jeho úkolem bylo zaučit se ve správě statků, což též znamenalo každodenní dohled nad kanceláří.

Závěr

Zaměstnanec šlechtického velkostatku v době provádění první pozemkové reformy v Československu 20. let 20. století byl člověk s prestižním postavením. I když teprve vznikající úprava pracovního práva do pro něj

18 Octavian IV. Collalto (1906–1973) byl starším synem knížete Manfreda. Jeho mladší bratr Rambald XVII. zdědil italské statky. Po československé konfiskaci collaltovských statků po roce 1945 žil Octavian u bratra v Itálii.

závazných služebních norem pronikala pomalu (úprava pracovní doby či dovolené byla v normách značně pozadu), rozhodně si nestěžoval na nezákonnost zaměstnavatelových požadavků, neboť byly plně vynahrazeny v materiální i sociální rovině. Jelikož šlechtické velkostatky obecně se v případě zaboru a vyvlastnění větších půdních celků orientovaly na lesní produkci (Beranová – Kubačák 2010: 279) a v případě collaltovského velkostatku byla orientace na lesní produkci umocněna též nadmořskou výškou většiny statků, největší počty zaměstnanců podle služebních norem byly právě v lesnictví. Vrchní lesmistr se sídlem v Brtnici měl k ruce tři lesmistry, pod něž spadalo celkem 12 revírníků, dále adjunkti a hajní, lesní správa se též starala o organizaci podzimních lovů (Koumar 2021). Kromě lesnictví se však zvláště v době pozemkové reformy Collaltové snažili o průmyslové podnikání, v němž z finančního hlediska byly kromě každoročních kampaní lihovarů nejvýnosnější cihelny. Na kampaně v lihovarech i cihelnách ovšem bylo dělnictvo najímáno pouze na přechodnou dobu.

Nejvyšší třídou collaltovského velkostatku bylo pochopitelně úřednictvo, kterému plat a deputátní požitky umožňovaly udržovat si vysoký životní standard. Dobré životní podmínky si však mohli udržovat i porybní, jezdní a hospodářští adjunkti. V textu uvedené platové podmínky na collaltovském velkostatku byly totiž v každém případě nadprůměrné. Zatímco v roce 1921 byla průměrná dělnická mzda mezi 650–835 Kč (Kárník 2000: 513–514), zřízenec v nejnižší třídě bral 1 500 Kč a deputát. Obdobně měl bankovní úředník v roce 1925 plat 2 120 Kč, zatímco úředník v nejnižší třídě dostával na collaltovských statcích 3 000 Kč + deputát. Správní ředitel magistrátu v Praze pobíral měsíčně 3 700 Kč (Statistická příručka 1925: 639), jeho funkci zhruba odpovídala třetí třída collaltovského úřednictva s platem 10 000 Kč a deputátem. Zaměstnání na šlechtickém velkostatku bylo sice většinou trvalé (pokud zaměstnanec hrubě neporušil své povinnosti), ovšem nikoliv snadno dostupné. Již při žádosti o zaměstnání bylo nutno doložit příbuzenské poměry se stávajícími zaměstnanci, ty sice nebyly podmínkou nástupu, avšak nepochybně byly vítány jako doporučení.

Stejně jako v případě zaměstnanců nasavrckého panství knížete Josefa Auersperga (Sedláčková 2013: 77–78) i u Collaltů se očekávala naprostá lojalita a striktní dodržování pracovních povinností, za což si zaměstnanci mohli být jistí nadstandardním příjmem a deputátními výhodami. Za dobré finanční ohodnocení se ovšem čekala bezpodmínečná věrnost zaměstnavateli, naprostá poslušnost a mlčenlivost o služebních věcech, nemyslitelná byla krádež či zpronevěra. Práce nad rámec dané pozice byla považována za samozřejmost, nepřipustná byla účast zaměstnance v jakýchkoliv spolcích, nepřipustná byla též změna rodinného stavu bez souhlasu majitele velkostatku, v čemž se zaměstnanci collaltovských majetků ocitali

zpět v době šlechtické patrimoniální správy před rokem 1848. Sňatek bez povolení znamenal automatickou rezignaci na danou pozici. Vzdor těmto restrikcím a kvůli výhodným podmínkám šlo o zaměstnání vyhledávané, což dokazuje i množství dochovaných žádostí o zaměstnání (MZA, G 169, karton 459), vesměs nevyslyšených.

Červenec 2024

Prameny

MZA Brno, fond F 19, Ústřední správa Collaltovských statků.

MZA Brno, fond G 169, Rodinný archiv Collaltů.

MZA Brno, fond F 16, Velkostatek Brtnice.

SOKA Jihlava, fond Obec Brtnice.

SOKA Jihlava, fond JNV konfiskáty.

Statistická příručka republiky Československé. 1925. č. 2. Praha: Státní úřad statistický.

Literatura

Bahr, Hermann. 1912. *Austraica*. Turnov: R. Ptáčník.

Beranová, Magdaléna – Kubačák, Antonín. 2010. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha: Libri.

Dvořák, Jan – Malý, Karel a kol. 2011. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer.

Elbel, Petr – Schmidt, Ondřej. 2019. *Ž Trevisa do Brtnice. Příběhy šlechtického rodu Collalto ukryté v českých archivech*. Brno: Masarykova univerzita.

Hoffmann, Alois Karel. 1925. *Městys Brtnice na Moravě*. Brtnice: Josef Birnbaum.

Hlavačka, Milan. 2008. Modernizace velkostatků Jiřího Kristiána knížete Lobkowicze v druhé polovině 19. století. In: Brňovják, Jiří – Zářícký, Aleš (eds.): *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Ostrava: Ostravská univerzita.

Horák, Ondřej. 2010. *Lichtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri.

Hůrka, Petr a kol. 2023. *Pracovní právo*. 4. aktualizované vydání. Plzeň: Aleš Čeněk.

Janák, Jan a kol. 1988. *Dějiny Brtnice a připojených obcí*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

- Jelínková Homolová, Dita. 2017. *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*. Praha: NLN.
- Kárník, Zdeněk. 2000. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri.
- Koumar, Jan. 2019. The Last Princes of the House of Collalto e San Salvatore in Moravia. *Historický časopis* 67, 4: 633–657.
- Koumar, Jan. 2021. Myslivost a lov na statcích Collaltů v Československu (1918–1945). *Prameny a studie* 69: 81–94.
- Koumar, Jan. 2022. Rodišťe cihel Jestav. Osudy collaltovské cihelny v Okříškách 1922–1942. *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*. XXI: 122–133.
- Macková, Marie. 2000. Soukromé úřednictvo velkostatku Králíky po roce 1850. *Scientific Papers of the University of Pardubice*. Series C, 6: 171–184.
- Novák, Pavel. 2006. Rolník z Českomoravské Vysočiny. Příklad rodu Richlých a Steinbachů a rodin z Mirošova, Jedlova a Dušejova. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří – Vykoupil, Libor (eds.): *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno: CDK: 79–103.
- Pavel, Antonín. 1928. *Pozemková reforma – Přehled činnosti za prvé desetiletí trvání Čsl. Republiky 1918–1928*. Praha: Státní tiskárna.
- Peroutka, Ferdinand. 1991. *Budování státu II*. Praha: NLN.
- Raptis, Konstantinos. 2009. Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des böhmisch-niederösterreichischen Adels im frühen 20. Jahrhundert. Grossgrundbesitz, Fideikommiss und Vermögensstand der Grafen Harrach. In: Cerman, Ivo – Velek, Luboš (eds.): *Adel und Wirtschaft. Lebensunterhalt der Adeligen in der Moderne*. München: Meidenbauer.
- Sedláčková, Hana. 2013. *Správa nasavrckého velkostatku Františka Josefa knížete Auersperga (1856–1938)*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Schelle, Karel. 2004. Vývoj pracovního práva. In: Kadlecová, Marta – Schelle, Karel – Veselá, Renata et al.: *Vývoj českého soukromého práva*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Slezák, Lubomír. 1994. Pozemková reforma v Československu 1919–1935. In: *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti: 3–12.
- Vyskočil, Aleš. 2009. *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha: Historický ústav.
- Županič, Jan. 2006. *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha: Pankrác.